

Калина-Теодора Гаврилів
Аспірант кафедри архітектури та реставрації,
Національний університет «Львівська політехніка», Львів
e-mail: kalyna.gavryliv@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7328-8349

ЗАМКИ УКРАЇНИ У ТВОРАХ ХУДОЖНИКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

© Гаврилів К.-Т. 2021

У статті представлено ряд художників, що у своїх творах відображали замки України у ХІХ столітті. На прикладі творів художника-літографа Наполеона Орди проаналізовано стан замкових споруд у ХІХ столітті. На їх основі проведена порівняльна статистика з їх станом у ХХІ столітті. Розглянута тема графічних реконструкцій та реставраційних втручань у пам'ятки архітектури, базованих на дослідженні літографій, акварелей та рисунків ХІХ століття.

Ключові слова: замок, руїни замку, іконографічне джерело, літографія, акварель, Наполеон Орда.

Постановка проблеми

Інформацію про те, як виглядали замки у ХІХ столітті, які зараз перебувають в стані руїни, або ж і зовсім стерті з лиця землі, можна почерпнути із інвентарів та люстрацій, де містяться їх описи, історичних карт та креслень, щоденників мандрівників, а також з творів художників даного періоду. Рисунки, літографії, гравюри, акварелі та олії – сьогодні слугують іконографічним джерелом для наукових відтворень вигляду пам'яток на відповідний період їх існування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Весною 2018 року відбулася виставка “Замки та палаци України. Графіка ХІХ-першої третини ХХ ст.”, яка експонувалася у Національному музеї українського народного декоративного мистецтва у місті Києві. Були представлені літографії Наполеона Орди, Антона Лянге, Карла Ауера, Міхала-Богуша Стенчинського, а також твори Емануеля Кронбаха та Ю. Косьцеши-Яворського.

У ХІХ столітті літографські майстерні формували альбоми та набори поштівків із зображеннями чарівних куточків України. Сьогодні ці альбоми відтворюють. Для прикладу літографії Наполеона Орди у кінці ХІХ століття були сформовані у серії: «Волинська» (1862-1876), «Подільська» (1871-1873), «Київська» (1870-1874), «Галичина» (1878-1880). У 2014 році вийшло у світ великоформатне альбомне видання із репродукціями літографій ХІХ століття – «Наполеон Орда і Україна» (Наполеон Орда, 2014). Твори художника-графіка Карла Ауера були зібрані і опубліковані у альбомі «Львів і Галичина у літографіях Карла Ауера» (Введенський, 2012). Відомий також альбом з літографіями Антона Лянге під назвою «Zbiór najpiękniejszych okolic w Galicji» 1824 року, який ще чекає свого перевидання.

Своє дисертаційне дослідження творчості Наполеона Орди присвятила дослідниця І. Березіна. Вона стверджує: «Архітектурні краєвиди художника мають цільну композицію, чітку розбивку на плани – перший план, як правило, містить елементи природного середовища, скульптурні оздоблення; другий план містить домінуючу всієї композиції – об'єкт сакрального, палацового, оборонного зодчества тощо; третій, віддалений і глибокий, часто включає куточки загальної забудови в синтезі з особливостями автентичного ландшафту. Очевидно, що головний акцент митець робить на другому плані, оскільки дає зрозуміти глядачеві велич архітектурної споруди, красу ансамблевих забудов,

розкриває суспільну та духовно-культурну роль зодчества у тогочасному житті» (Березіна, 2007, с.12). Відтак графічні зображення дають нам різносторонню інформацію про архітектурні об'єкти та їх оточення.

Мета статті

Проаналізувати інформаційний ряд даних, сформованих на основі дослідження художніх творів, та використання їх для графічних реконструкцій та реставраційних втручань у пам'ятки архітектури. Попередньо сформувати перелік художників, що зображали в свої творах замки України у ХІХ столітті.

Виклад основного матеріалу

Замки та їх руїни – це власне ті типи споруд, що привертати увагу художників ХІХ століття за рахунок свого романтичного образу. Художники, в міру специфіки своєї творчості, приділяють увагу різним художньо-стилістичним аспектам: панорамному вигляду, силуету, деталі. Художній твір орієнтує глядача щодо розташування замку в архітектурно-ландшафтному середовищі, надає цілісне сприйняття замку у просторі, диктує силует споруди, фіксуючи її вигляд з відповідної сторони, відображає колористику об'єкта.

Архітектурно-ландшафтні пейзажі художники ХІХ століття відтворювали в різних техніках: рисунку графітовим олівцем, сепії, техніці туш-перо, акварелі, олії, гравюрі на дереві чи металі, а також у літографії. Літографія могла виступати як самостійна техніка, а могла використовуватися для тиражування творів виконаних у інших техніках.

Наполеон Орда (Napoleon Orda, 1807-1883) польський і білоруський художник, композитор, музикант, літератор. У його творах налічуються зображення більше як тридцяти замків на території України, зафіксованих у період 1862-1880 років (Наполеон, 2014). Завдяки цьому, порівнюючи стан замків кінця ХІХ століття з початком ХХІ століття, можна виділити наступні групи, враховуючи тенденції до змін замкових споруд:

- цілісна діюча споруда приведена до аварійного стану – замки у Ізяславі (Хмельницька обл.), Клевані (Рівненська обл.);
- цілісна діюча споруда приведена до стану руїни – замок у місті Новомалин (Рівненська обл.);
- цілісна діюча споруда втрачена на сьогодні – замок у Рівному (Рівненська обл.);
- масштабна руїна, яку сьогодні спостерігаємо менш вцілілою – замки у Добромилі (Львівська обл.), Бучачі, Кременці, Скалі-Подільській, Тербовлі, Язловці (Тернопільська обл.);
- масштабна руїна, від якої збереглися лише фрагменти – замки у місті Бар (Вінницька обл.), Львові (Львівська обл.), Корці, Тайкурах (Рівненська обл.), Старому Олексинці (Тернопільська обл.), Жванці, Зіньківцях, Панівцях, Сутківцях, Чернокозинцях (Хмельницька обл.);
- руїна, яка станом на сьогодні є втраченою – замок у селі Ридомиль (Тернопільська обл.);
- цілісна діюча споруда, що сьогодні функціонує як музей – замки у Луцьку (Волинська обл.), Олеську (Львівська обл.), Дубно (Рівненська обл.), Вишнівцях (Тернопільська обл.), Кам'янці-Подільському (Хмельницька обл.);
- цілісна діюча споруда, що після значних втрат перебуває на реставрації – замок у Меджибожі (Хмельницька обл.);
- цілісна діюча споруда, що потребує реставрації – замок у Підгірцях (Львівська обл.);
- руїна, що частково функціонує, а частково перебуває на реставрації – замок у Жовкві (Львівська обл.);
- замок в стані руїни, чий фрагменти законсервували та фрагментарно відреставрували – замки у Новограді-Волинському (Житомирська обл.), Галичі (Ів.-Франківська обл.), Летичові (Хмельницька обл.);

Базуючись на даній вибірці, можна зробити висновки, що у процентному співвідношенні збережені діючі муровані замки становлять 16%, частково збережені законсервовані та фрагментарно відреставровані замки – 9%, замки, що перебувають в аварійному стані та підлягають цілісній реставрації – 16 %, замки в руїні, стан яких за останні два століття значно погіршився, та фрагменти яких можна зберегти у стані тривалої руїни – 53%, та безповоротно втрачені – 6%. Звичайно тут не представлений весь перелік замків на території України, проте дана статистика відображає динаміку занепаду замкових споруд, які не мають належної опіки. Та ми ще маємо шанс зберегти автентичні фрагменти. Слід зазначити, що Наполеон Орда також зображав замки у Білилівцях (Житомирська обл.), Губківцях, Острозі (Рівненська обл.), які не увійшли до альбому творів «Наполеон Орда і Україна».

До ряду митців, що зображали у своїх творах замки також належать:

- *Антон Лянге* (Antoni Lange, 1779-1842) австрійський живописець, графік, майстер театральньо-декораційного жанру, зображав замки у Бережанах, Збаражі, Олеську, Підгірцях, Тереховлі, Язловці.
- *Емануель Кронбах* (Emanuel Kratochwille von Kronbach, 1778–1861) польський художник і топограф – замок у Висічці.
- *Йоган Генріх Мюнц* (Johann Heinrich Müntz; 1727-1798) – художник-портретист, пейзажист, архітектор, військовий інженер – замки у Кам'янці-Подільському, Олеську, Підкамені.
- *Карл Ауер* (Karl Auer, 1818-1859) літограф і графік чеського походження, зображав замки у Золочеві, Олеську, Підгірцях.
- *Мацей Стенчинський* (Maciej Bogusz Zygmunt Stęczyński, 1814-1890) польський поет і художник – замки у Бучачі, Галичі, Підкамені, Золотому Поточі.

Завдяки їм можна відчуту ту велич і могутність оборонних об'єктів, що сьогодні часто залишаються поза увагою. Знаючи як було, і що маємо сьогодні, можемо робити певні висновки. Наприклад, замок в Олеську. Вид на замок з півночі, який потрапив на полотна А. Лянге (Рис. 1) та Н. Орди (Рис. 2) сьогодні є зовсім іншим ніж у XIX столітті. Враховуючи той факт, що замок піддався цілісній стилістичній реставрації, було б доцільно відновити і шість арок кам'яного мосту, які можемо спостерігати у вищезгаданих художніх творах. Відтак образ замку сьогодні є іншим і порівняно незавершеним.

Рис. 1. Олеський замок, 1820-ті р.
Літографія: Антон Лянге.
(Lange, 1823)

Рис. 2. Олесько над витоками річки Стир,
1870-ті р. Літографія: Наполеон Орда.
(Наполеон Орда і Україна, 2014, с. 107)

На прикладі замку у Підгірцях можемо спостерігати, що споруда залишається в основному без змін, проте міняється зовнішня атрибутика – середовище, в якому існує пам'ятка, відповідно міняється і сприйняття об'єкта. Рельєфний «п'єдестал», на якому розташовувався замок, сьогодні покритий деревами, які перешкоджають прогляданню споруди на відстані з північної сторони. Про даний аспект можна говорити щодо багатьох замків, оскільки гори та погорби, на яких вони розташовуються,

сьогодні в основному покриті лісами, що перешкоджає обзору. В часи оборонної активності така ситуація звісно грала б не на руку замковим оборонцям.

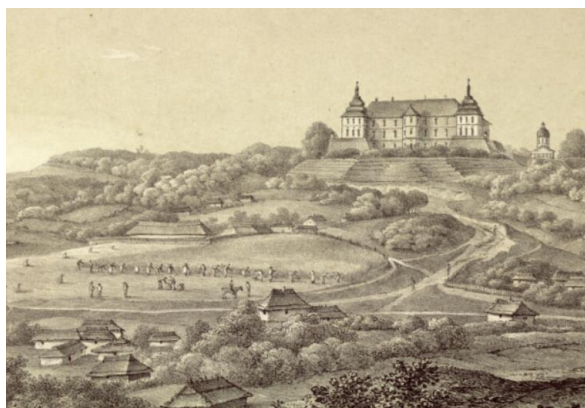

Рис. 3. Підгорецький замок (фрагмент),
1820-ті р.
Літографія: Антон Лянге, (Lange, 1823)

Рис. 4. Підгорецький замок, 2015.
Фото: Рутус М.
(Livejournal, 2015)

Але питання постає наступне, наскільки достовірно є передано зображення архітектурних об'єктів, щоб слугувати базою для реставраційного втручання в споруди. Художники не передають чіткі розміри об'єкта, але передають його деталі та пропорції. Замок у Кам'янці-Подільському у кінці XIX століття мав втрачені завершення декількох веж (Рис. 5), проте сьогодні вони вже є відтворені (Рис. 6) після ряду досліджень виконаних в основному Є. Пламеницькою (Пламеницька, 1975). Замок повернув минулу велич, а от ріка Смотрич обміліла. «Творчий доробок митця було використано під час складання проектів реставраційних робіт таких визначних архітектурних пам'яток, як (...) фортеця в Кам'янці-Подільському, замки у Луцьку, Дубні та Острозі» (Березіна, 2007, с.13).

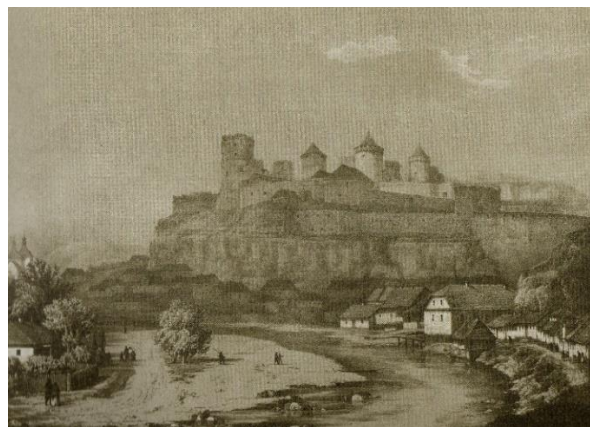

Рис. 5. Кам'янець над річкою Смотрич,
1870-ті р. Літографія: Наполеон Орда.
(Наполеон Орда і Україна, 2014, с. 65)

Рис. 6. Замок у Кам'янці-Подільському, 2016.
Фото: Гаврилів К.

Ахроматичні зображення передають сприйняття тональної насиченості об'єкта та середовища, хроматичні – акварелі, олії – вказують на колірну гаму. Важливо, що художники передавали емоції, які в них викликало середовище, об'єкти, природа. Кожен художник обирав свій ракурс та пору дня, для милування побаченим, яким хотів поділитися з іншими через авторські твори.

Висновки

До ряду художників, що відображали у своїх творах замки розташовані на території України, відносимо Антона Лянге, Емануеля Кронбаха, Йогана Генріха Мюнца, Карла Ауера, Мацея Стенчинського, Наполеона Орду.

Художні твори не слід розглядати як єдиноправильне джерело для графічних реконструкцій чи реставраційних втручань у пам'ятки архітектури, проте це невід'ємна частина ряду історичних джерел, з яких черпаємо інформацію про вигляд об'єкта і його середовища на відповідний період часу. З них дізнаємося про стан споруди, її силует, деталі та колірну гаму, композицію архітектурно-ландшафтного середовища, його озеленення та мальовничість.

Бібліографія

Антиквар, 2018. *Виставка “Замки та палаці України. Графіка XIX-першої третини XX ст.”* [online] Доступно: <<https://antikvar.ua/vistavka-zamki-ta-palatsi-ukrayini/>> [Дата звернення 26 вересня 2021].

Березіна, І., 2007. *Архітектурна спадщина України у творчості Наполеона Орди: іконографія та принципи використання*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. арх.

Введенський, О., 2012. *Львів і Галичина у літографіях Карла Ауера*. Центр Європи.

Наполеон Орда і Україна, 2014. Київ: Оранта Арт Бук.

Пламєницька, Є., 1975. Дослідження Кам'янець-Подільського замку. *Археологія*, 16, с. 14-37.

Lange Antoni, 1823. *Zbiór najpiękniejszych i najinteresowniejszych okolic w Galicyi. Sammlung der schönsten und interessantesten Gegenden von Galizien*. [online] Доступно: <<https://polona.pl/item/zbior-najpiekniejszych-i-najinteresowniejszych-okolic-w-galicyi-sammlung-der-schonsten,MjY0MzgZ/1/#info:metadata>> [Дата звернення 30 вересня 2021].

Livejournal, 2015. *Спадщина. Підгірці. Замок. Ззовні*. [online] Доступно: <<https://m-a-d-m-a-x.livejournal.com/88924.html>> [Дата звернення 2 жовтня 2021].

References

Antykar, 2018. *Виставка “ Castles and palaces of Ukraine. Graphics of the 19th - first third of the 20th centuries”* [online] Available at: <<https://antikvar.ua/vistavka-zamki-ta-palatsi-ukrayini/>> [Date of reference 26 September 2021]. [in Ukrainian]

Berezina, I., 2007. *Architectural heritage of Ukraine in the works of Napoleon Orda: iconography and principles of use*. Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kand. arkh. [in Ukrainian]

Vvedensky, O., 2012. *Lviv and Galicia in the lithographs of Karl Auer*. Tsentr Yevropy. [in Ukrainian]

Napoleon Orda and Ukraine, 2014. Kyiv: Oranta Art Buk. [in Ukrainian]

Plamenitska, E., 1975. *Research of Kamyanets-Podilsky Castle*. Arkheolohiya, 16, s. 14-37. [in Ukrainian]

Lange Antoni, 1823. *Zbiór najpiękniejszych i najinteresowniejszych okolic w Galicyi. Sammlung der schönsten und interessantesten Gegenden von Galizien*. [online] Available at: <<https://polona.pl/item/zbior-najpiekniejszych-i-najinteresowniejszych-okolic-w-galicyi-sammlung-der-schonsten,MjY0MzgZ/1/#info:metadata>> [Date of reference 30 September 2021].

Livejournal, 2015. *Heritage. Pidhirsyi. Castle. From the outside*. [online] Available at: <<https://m-a-d-m-a-x.livejournal.com/88924.html>> [Date of reference 2 October 2021]. [in Ukrainian]

CASTLES OF UKRAINE IN THE WORKS OF THE 19TH CENTURY ARTISTS

© Gavryliv K.-T., 2021

Castles and their ruins are precisely the types of structures that attracted the attention of 19th century artists due to their romantic image. Artists, according to the specifics of their work, pay attention to various artistic and stylistic aspects: panoramic views, silhouette, details. The work orients the viewer to the location of the castle in the architectural and landscape environment, provides a holistic perception of the castle in space, dictates the silhouette of the structure, fixing its view from the corresponding side, reflects the colour of the object. Achromatic images convey the perception of the tonal saturation of the object and the environment, chromatic images - watercolors, oils - indicate the color scheme. It is important that the artists conveyed the emotions that the environment, objects, nature evoked in them. Each artist chose their angle and time of day to admire what he saw, which he wanted to share with others through his works.

To a number of artists, who reflected in their works castles located on the territory of Ukraine, we refer Antoni Lange, Emanuel Kratochville von Kronbach, John Henry Muntz, Karl Auer, Maciej Bogusz Zygmunt Stęczyński, Napoleon Orda.

Based on the works of Napoleon Orda, we can conclude that the percentage of preserved existing stone castles is 16%, partially preserved and partially restored castles - 9%, castles that are in disrepair and are subject to complete restoration - 16%, castles in ruins, the condition of which has significantly deteriorated over the past two centuries, and whose fragments can be preserved in a state of long-term ruin - 53%, and irretrievably lost - 6%.

Drawings, lithographs, engravings, watercolors and oils - today serve as an iconographic source for scientific reproductions of the type of monuments for the corresponding period of their existence. Artistic works should not be considered as the only correct source for graphic reconstructions or restoration interventions in architectural monuments, but they are an integral part of a number of historical sources from which we draw information about the type of the object and its environment for the corresponding period of time. From them we learn about the state of the structure, its silhouette, details and colours, the composition of the architectural and landscape environment, its landscaping and picturesqueness.

Key words: castle, castle ruins, iconographic source, lithography, watercolor, Napoleon Orda.